

від 15 серпня 2012 р. № 569-р /[Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
10. Юферов Д. Інтерв'ю Голови Правління ПАТ “Промінвестбанк” Башкірова В. газети “Комерсант-Україна”/ Д. Юферов // 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pib.com.ua>.

УДК: [336.71:339.137]:334.758

Я.М. Мусій

Університет банківської справи
Національного банку України (м. Київ)

КОНЦЕНТРАЦІЯ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

© Мусій Я.М., 2013

Досліджено динаміку рівня концентрації банківського сектора України у 2004–2012 рр. за показниками доходів (процентних та комісійних) банківських установ. Обґрунтовано значний нереалізований потенціал ринку злиття і поглинання в банківському секторі України. Доведено доцільність використання злиття і поглинання для підвищення конкурентоспроможності банківського сектора України.

Ключові слова: злиття і поглинання, концентрація банківського сектора, комісійні доходи, процентні доходи, конкурентоспроможність банківського сектора.

Y. Musiy

The University of banking
of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

BANKING SECTOR CONCENTRATION IN UKRAINE AS A FACTOR OF COMPETITIVENESS

© Musiy Y., 2013

The article studies the dynamics of concentration of the banking sector in Ukraine in 2004 – 2012 years in terms of income of banks. Significant unrealized potential of mergers and acquisitions in the banking sector of Ukraine is proved. The necessity of using mergers and acquisitions to increase the competitiveness of the banking sector in Ukraine is shown.

Key words: mergers and acquisitions, the concentration of the banking sector, commission income, interest income, competitive banking sector.

Постановка проблеми. Забезпечення конкурентоспроможності банківського сектора України є необхідним завданням як грошово-кредитної, так й економічної політики держави. При цьому ефективність заходів такої політики залежать не стільки від умов розвитку банківського сектора, як від потенціалу його структурних характеристик. Серед останніх рівень консолідації банківського бізнесу та концентрації банківського сектора займають вагомe місце. Це актуалізує дослідження з питань визначення характеру впливу економічних процесів на концентрацію банківського сектора, в тому числі за рахунок здійснення злиття і поглинання.

Вплив держави на ринок злиття і поглинання банківських установ потребує належного обґрунтування рішень зі стимулювання чи обмеження таких процесів. Це зумовлює потребу у розробленні та застосуванні адекватних методичних оцінок взаємозв'язку злиття і поглинання, рівня концентрації капіталу та конкурентоспроможності банківських установ. Наявність такого інструментарію удосконалив аналіз стану та тенденцій розвитку банківського сектора, охарактеризує рівень конкурентоспроможності банківських установ та сектора загалом. Відповідний аналіз дасть змогу отримати конкурентні карти банківського сектора України за різними критеріями ефективності функціонування банківських установ та розширити інформаційну основу для прийняття державних рішень у відповідній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінювання рівня концентрації у банківській сфері найчастіше виконується за допомогою показників обсягу власного капіталу, активів банків, зобов'язань, обсягів кредитів та депозитів, фінансовий результатів та ін. Зокрема оцінювання концентрації за показниками активів, депозитів, позичок та фінансових результатів проведено у роботі К. В. Павловської [1], за показниками активів, кредитів юридичним та фізичним особам, зобов'язанням, депозитам юридичних та фізичних осіб, власним капіталом аналізують концентрацію банківського сектора М. Остролуцький та Т. Мельник [2] та ін. [3–7].

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення рівня концентрації банківського сектора України та обґрунтування напрямів державної політики у забезпеченні конкурентоспроможності банківського сектора держави.

Виклад основного матеріалу. Загальним показником оцінювання рівня концентрації, а відповідно – монополізації ринку є індекс концентрації. Індекс концентрації призначений для відображення сукупної частки на ринку певної кількості компаній. Якщо цей показник наближається до 100, то ринок вважається монополізованим, якщо ж показник вищий за нуль, то ринок можна вважати конкурентним. На концентрованому ринку можна визначити “ядро” і “аутсайдерів” – два рівні конкуренції. З одного боку, “ядро” конкурує з аутсайдерами, іноді вдаючись до картельних змов; з іншого – спостерігається жорстка конкуренція всередині самого “ядра”. Через це відстеження державним наглядовим органом показників концентрації ринку є дуже важливим з огляду на регулювання процесів, які там відбуваються.

Отже, індекс концентрації дозволяє враховувати концентрацію ринку за обмеженою кількістю найбільших учасників ринку – банків – зазвичай від 3 до 10, що відповідно, виключає для оцінювання ролі малих та середніх банків. Основним недоліком індексу концентрації є те, що він не враховує розбіжності значень ринкових часток. Водночас індекс продовжують використовувати як загальний індикатор наявності (відсутності) домінуючих учасників ринку [3].

Найвживаніші показники, що використовуються при оцінюванні ринкового середовища та стану концентрації банківського ринку, наведено у табл. 1.

Нормативні (допустимі) значення зазначеного індексу в різних країнах розрізняються, що обумовлено практикою та особливостями оцінювання та регулювання ринкового регулювання у цих країнах. Так, для США значення індексу концентрації для чотирьох найбільших учасників ринку (банків), яке менше 0,45 (45 %) – обумовлює низький рівень концентрації, а більше 0,75 (75 %) – високий. Відповідно, в діапазоні 0,45 – 0,75 (45,0 – 75,0 %) – помірний рівень концентрації ринку.

У Німеччині вважається, що про монопольне становище компаній на ринку можна говорити, якщо на трьох і менше учасників ринку припадає половина усього ринкового обороту; на 5 і менше підприємств – понад дві третини обороту. За законодавством Євросоюзу, найбільш безпечною є ситуація, за якої в галузі діють десять і більше конкурентів, причому питома вага одного з них не повинна перевищувати 31 %; двох – понад 44 %, трьох – 54 %, чотирьох – 64 %. Якщо таке співвідношення порушується, держава вдається до економічних санкцій, обмежує присутність відповідних учасників на ринку [4].

Показники оцінювання стану ринкового середовища банківського ринку

№ з/п	Показники	Формула розрахунку	Умовні позначення
1.	Індекс концентрації банківського сектора	$IC_{j,t} = \sum_i^n \frac{P_{j,t}}{P_{j,t}}$	<p>$IC_{j,t}$ – індекс концентрації банківського сектора у t-періоді за j-м показником діяльності банку (дохід, активи, капітал і т. д.);</p> <p>$P_{j,t}$ – значення j-го показника діяльності i-го банку у t-періоді;</p> <p>$P_{j,t}$ – значення j-го показника діяльності банку для банківської системи загалом у t-періоді;</p> <p>n – кількість банків у банківській системі країни;</p> $P_{j,t} = \sum_i^n P_{j,t}$ <p>$i - 1, 2, \dots, n$</p>
2.	Індекс Херфіндаля-Хіршмана для банківського сектора	$IHH_{j,t} = \sum_i^n \left(\frac{P_{j,t}}{P_{j,t}} \right)^2$	$IHH_{j,t}$ – індекс Херфіндаля-Хіршман для банківського сектора у t -періоді за j -м показником діяльності банківського сектора

Сучасний стану банківської системи України в контексті її конкурентних параметрів – рівня консолідації або монополізації потребує поелементного аналізу для визначення тенденцій і перспектив угод злиття і поглинання. Водночас, враховуючи, що однією з основних цілей та очікуваним ефектом від проведення злиття і поглинання є можливість нарощення доходів банків, доцільно оцінювати концентрацію банківського сектора за показниками доходів та її окремих складових. За даними звітності діяльності комерційних банків стосовно фінансових результатів, до доходів банку належать процентні доходи, комісійні доходи, доходи від операцій з цінними паперами, валютою, переоцінювання фінансових інструментів та ін. Основними групами доходів для комерційних банків є процентні доходи та комісійні доходи.

Відповідно в роботі основний аналіз рівня концентрації банківського сектора України здійснено саме в розрізі загального обсягу доходів, які отримували банки в аналізованому періоді 2004 – 2012 рр. та двох його основних складових – процентних доходів та комісійних доходів. Зазначений підхід було використано як для оцінювання із застосуванням індексу концентрації, так і індексу Херфіндаля-Хіршмана.

Дослідження індексів концентрації банківського сектора України за рівнем основних видів доходів банків – загальних доходів (процентних та комісійних) дозволило зробити такі узагальнення:

1. *Український банківський сектор характеризується достатньо низьким рівнем концентрації, та не є монопольним (рис. 1).* Так, індекс концентрації за загальним обсягом доходів у 2004 – 2012 рр. становив від 31,8 % у 2004 р. до 27,9 % у 2012 р.

Протягом аналізованого періоду склад лідерів ринку оновлювався достатньо повільно. Загалом серед лідерів ринку були шість банків – Приватбанк, Райффайзен банк Аваль, Промінвестбанк, Укрсиббанк, Ощадбанк, Укрексімбанк. Незмінним лідером ринку за обсягами отриманих доходів залишався Приватбанк, частка якого коливалася від 12,5 % у 2008 р. до 15,4 % у 2011 р.

За десять років не відбулося істотних змін у рівні концентрації трьох найбільших банків України. При цьому у 2005 – 2008 рр. така концентрація знижувалася – з 32,7 % у 2005 р. (коли вона була найвищою за аналізовані останні десять років) до 24,4 % – 2008 р. Після кризи 2008 р. рівень концентрації банківського сектора України за формуванням доходів стабільно зростає.

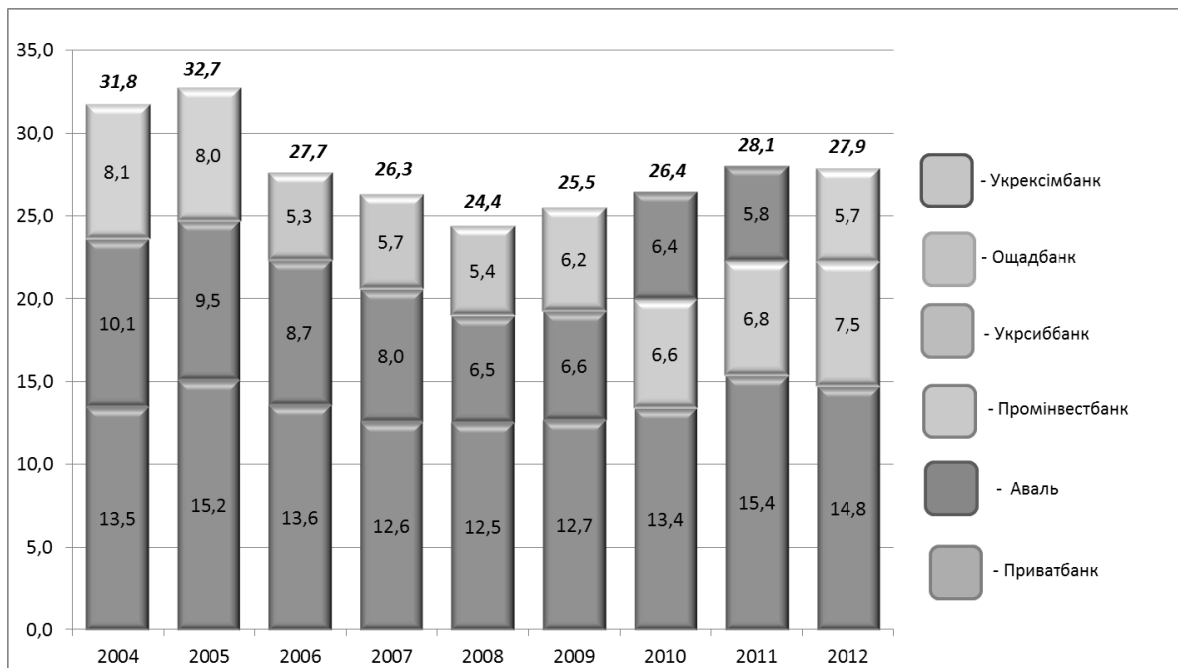

Рис. 1. Динаміка індексу концентрації трьох найбільших банків в Україні за обсягами отриманих загальних доходів у 2004 – 2012 рр., %
Розраховано автором на основі [5]

2. *Зростання ролі державних банків.* Особливістю складу ядра лідерів банківського сектора за обсягами отриманих доходів у 2012 р. є суттєве підвищення ролі державних банків – Ощадбанку та Укрексімбанку, які займають відповідно 2 та 3 ринкові позиції. Причому Ощадбанк увійшов до лідерів ринку відразу після кризи у 2009 р., закріпившись з 2010 р. на другому місці на ринку, а Укрексімбанк став третім у 2012 р. Така тенденція цілком відповідає політиці державної підтримки та регулювання розвитку банківського сектора у післякризовий період, коли посилюється втручання держави для забезпечення стабільності банківської системи. Наявність ресурсної підтримки з боку держави дозволили державним банкам зміцнити свої позиції та можливості генерування доходів від надання банківських послуг юридичним та фізичним особам на ринку.

3. *Зберігається порівняно конкурентний стан вітчизняного банківського сектора за основними джерелами формування доходів (рис. 2).* Рівень концентрації в розрізі основного виду доходів комерційних банків – процентних доходів, підтверджує, що за процентними доходами у 2004 – 2012 рр. цей індекс не перевищував 30 % (за виключенням 2005 р., в якому він становив 30,4 %) і зростав до 2009 р. При цьому, якщо загалом за доходами індекс концентрації у 2012 р. дещо знизився відносно 2011 р. (до 27,9 % проти 28,1 % відповідно), то індекс концентрації за процентними доходами у 2012 р. зріс порівняно з 2011 р. майже на 1 в. п. – з 28,8 % до 29,7 %.

Як і стосовно концентрації за доходами, лідируючі позиції на ринку процентних доходів все більше формуються державними банками – Ощадбанком та Укрексімбанком. Так, у 2011 – 2012 рр. частка двох державних банків фактично дорівнює частці лідера ринку – Приватбанку – відповідно 14 % проти 14,8 % – у 2011 р. та 14,5 % проти 15,2 % – у 2012 р.

4. *Вищий рівень концентрації на ринку комісійних доходів.* На ринку комісійних доходів рівень концентрації дещо вищий і становив у 2004 – 2012 рр. від 31,5 % у 2007 р. до майже 40 % у 2008 р. При цьому у 2012 р. рівень концентрації ринку знизився порівняно з 2011 р. на 3,2 в. п. – до 35,3 % проти 38,5 % у 2011 р. Роль державних банків на ринку комісійних доходів менша ніж комерційних. Ощадбанк був третім на ринку зазначених доходів у 2009–2011 рр. (відповідно 5,8 %, 7,1 %, 6,3 %). У 2012 р. серед трьох лідерів ринку комісійних доходів – комерційні банки – Приватбанк (18,9 %), Дельта банк (8,5 %), Райффайзен банк аваль (7,9 %). Слід також зазначити, що на ринку комісійних доходів вищу питому вагу займав лідер ринку – Приватбанк, частка якого коливається від 15,1 % у 2005 р. до 29,2 % у 2008 р.

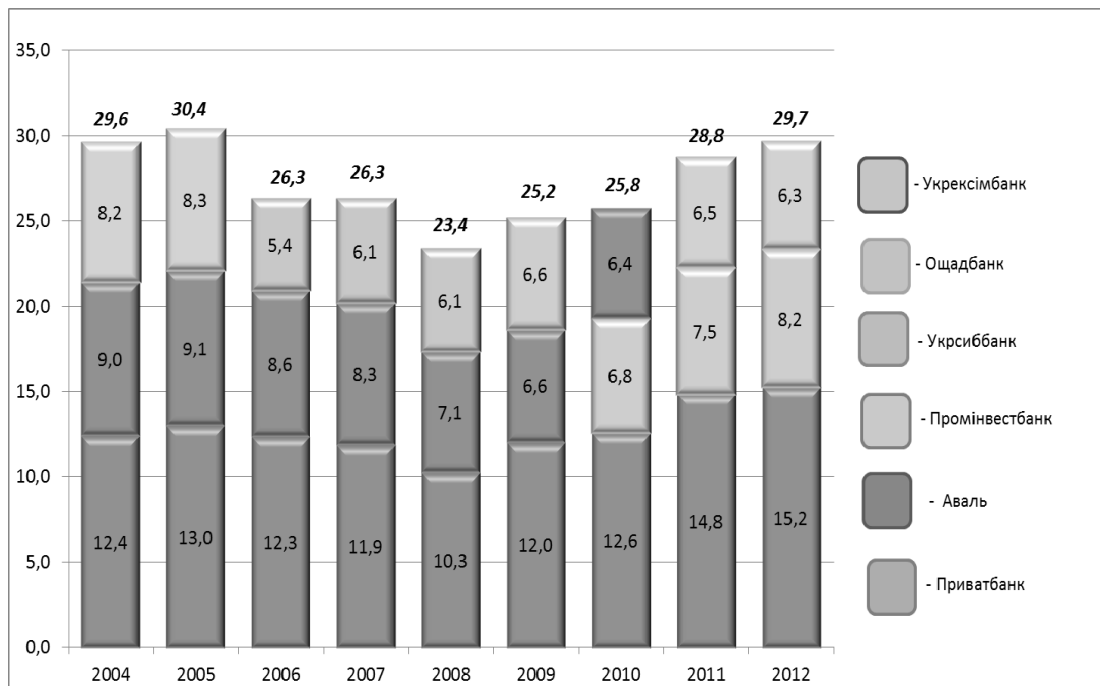

Рис. 2. Динаміка індексу концентрації трьох найбільших банків в Україні за обсягами отриманих процентних доходів у 2004 – 2012 рр. %
Розраховано автором на основі [5]

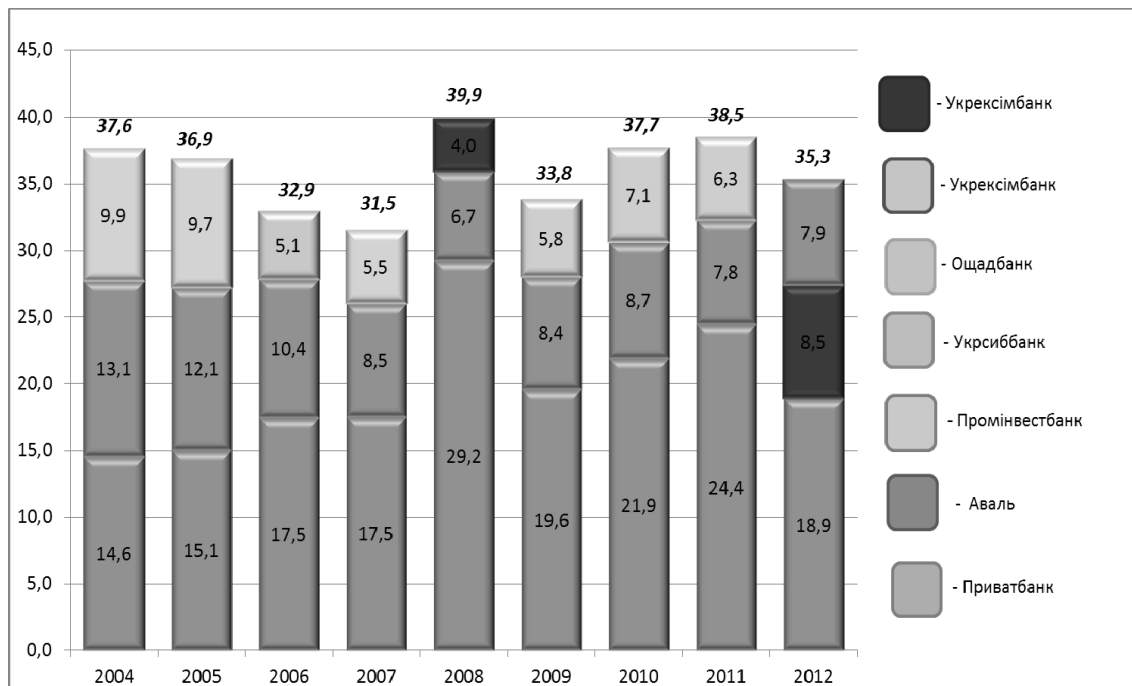

Рис. 3. Динаміка індексу концентрації трьох найбільших банків в Україні за обсягами отриманих комісійних доходів у 2004 – 2012 рр., %
Розраховано автором на основі [5]

5. Збереження домінуючої концентрації доходів десятьма банками у банківському секторі України. Так, за загальної кількості банків (175 банків за станом на 01.01.2013 року), найбільші десять банків формують понад 50 % усіх доходів у банківському секторі (рис. 4), що свідчить про доволі високий рівень концентрації доходів. Зазначене з урахуванням подальшого нарощення процесів консолідації через злиття і поглинання у банківському секторі зумовлювати посилення його концентрації.

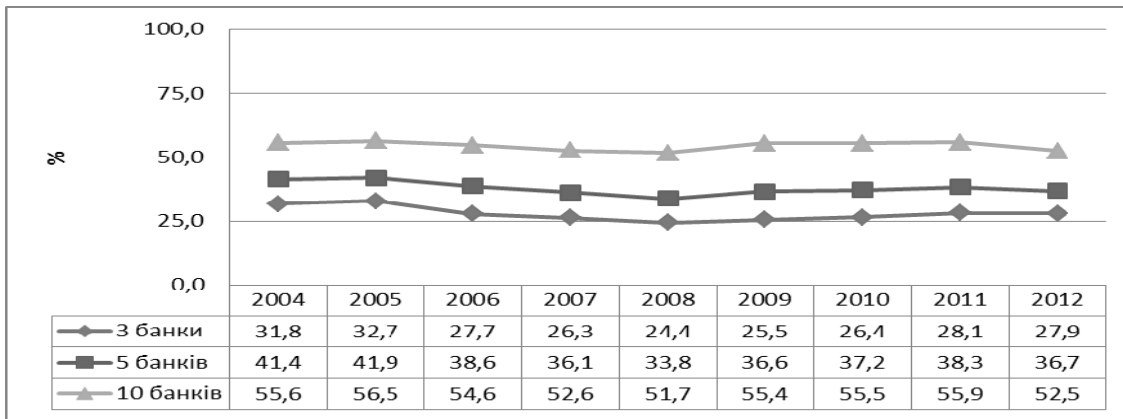

Рис. 4. Динаміка індексу концентрації найбільших банків в Україні за обсягами отриманих доходів в цілому у 2004 – 2012 рр., %
Розраховано автором на основі [5]

6. Збереження низького рівня монополізації банківського сектора України (за критерієм Херфіндаля–Хіршмана). Як випливає з аналізу, поданого на рис. 5, індекс Херфіндаля–Хіршмана для показників загальних, процентних та комісійних доходів у 2004 – 2012 рр. для українського банківського сектора не перевищував 1000, тобто знаходився на рівні мінімальної концентрації.

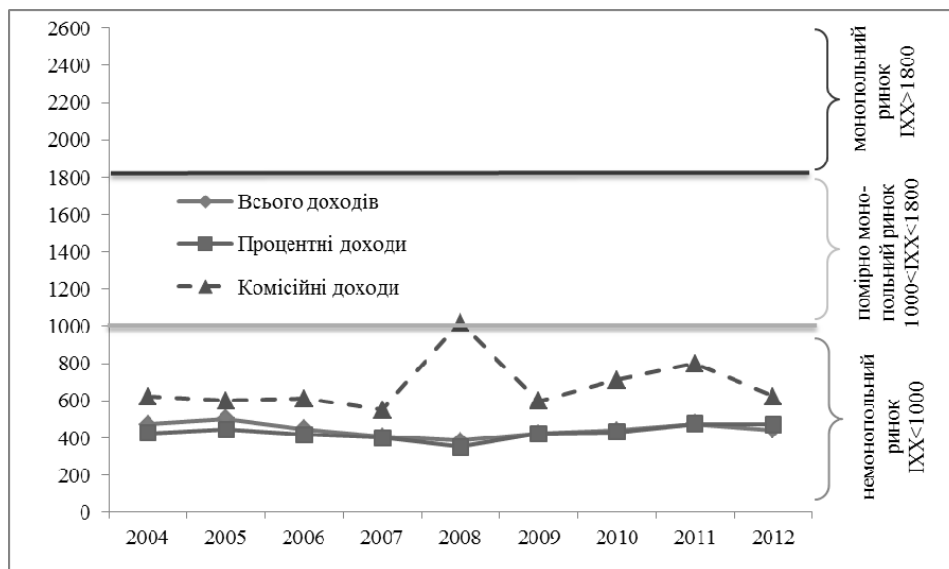

Рис. 5. Динаміка рівня монополізації банківської системи України в Україні у 2004 – 2012 рр. за індексом Херфіндаля–Хіршмана, %, за рівнем основних видів доходів банків
Розраховано автором на основі [5]

Водночас потрібно зазначити, що оцінювання рівня концентрації за відповідними індексами, зокрема, Херфіндаля–Хіршмана, сьогодні є достатньо спрощеним та не відображає широкого кола умов та чинників, що не лише кількісно, а й якісно визначають ефективність структури національного банківського сектора. Важливим є врахування динаміки зміни рівня концентрації ринку та вкладу у такі зміни окремих банківських установ. Виокремлення впливу окремих банків на зміну рівня концентрації банківського сектора дає змогу оцінювати природу таких змін у контексті відповідності ролі та можливостей банківських структур забезпечувати його конкурентоспроможність. Результати такого аналізу можуть слугувати додатковим інструментарієм для обґрунтування оптимальної чисельності банківських установ, їх розміру та підходів до застосування відповідних механізмів та інструментів державного нагляду та регулювання.

7. Зниження рівня концентрації банківського сектора за доходами під впливом найбільших банків. Аналіз впливу окремих банківських установ на рівень концентрації банківського сектора у 2012 р. за показниками доходів банківських установ наведено на рис. 6.

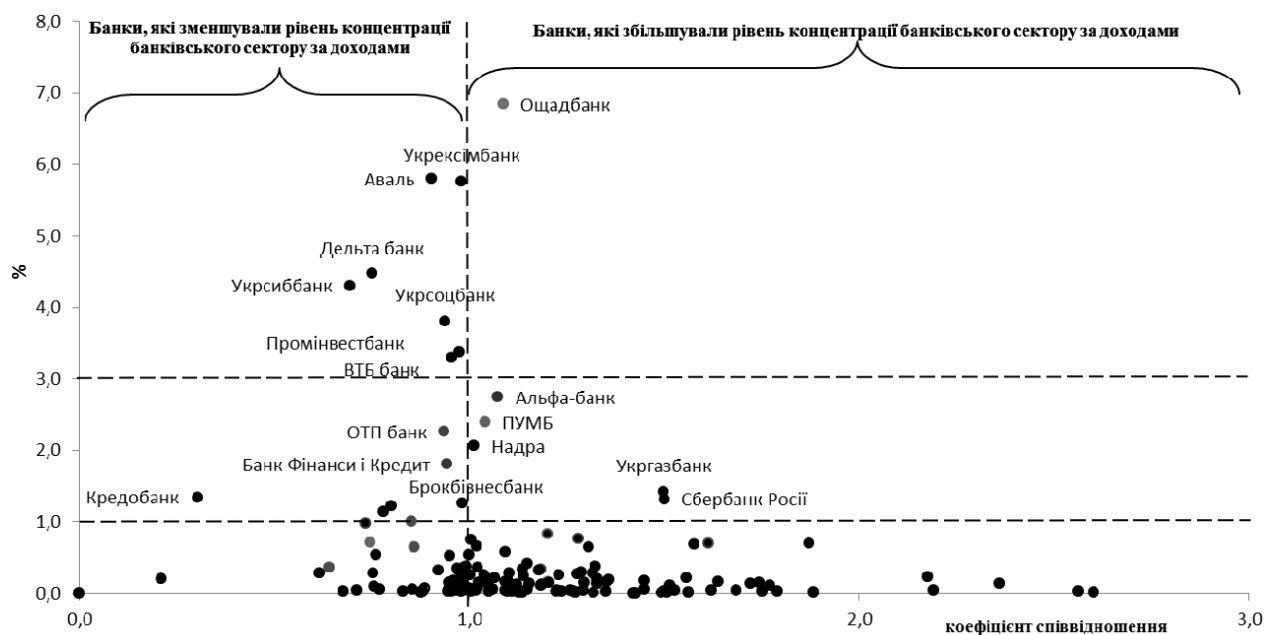

Рис. 6. Напрями впливу окремих банківських установ на рівень концентрації банківського сектора України за показниками доходів у 2012 р. Розраховано автором на основі [5]

Як видно з рис. 6, у 2012 р. динаміка доходів більшості банків першої групи (які займають понад 3 % у доходах банківського сектора у 2012 р.) зумовлювала зниження рівня концентрації банківського сектора за цим критерієм. Так, у Приватбанку, Укрексімбанку, Райффайзен банк аваль, Дельта банку, Укрсиббанку, Укрсоцбанку, Промінвестбанку, ВТБ банку темпи приросту доходів були меншими, ніж у середньому за усіма банками (співвідношення до темпів росту в середньому по банках менша за 1). Винятком є лише Ошадбанк, темпи росту доходів якого у 1,09 разу перевищували середній темп росту доходів загалом за усіма банками (відповідно 115,6 % проти 106,1 %).

Для групи банків, що займають від 1 % до 3 % у загальних обсягах доходів банків загалом у банківському секторі 7 банків (ОТП банк, Фінанси та Кредит, Брокбізнесбанк, Кредобанк, Кредитпромбанк, Південний, Форум і Сведбанк) впливали на зменшення рівня концентрації, а 5 (Альфа-банк, ПУМБ, Надра, Укргазбанк, Сбербанк Росії) впливали на збільшення рівня концентрації. Більшість банків, які формують менше 1 % у доходах банківського сектора у 2012 р., впливали на збільшення рівня концентрації банківського сектора за доходами.

Висновки. Конкурентоспроможність сучасних банківських установ України значною мірою забезпечується здійсненням стратегії інтеграції і консолідації, яка передбачає зміну організаційно-правових форм функціонування банківських установ і водночас дає змогу отримувати принципові конкурентні переваги за відносно менших витрат. Для банківського ринку України загалом характерне домінування централізації капіталу, проте органічне зростання банківського капіталу відбувається насамперед внаслідок капіталізації прибутку. Особливо це властиво для великих приватних банків, які мають змогу генерувати масштабні за розмірами об'єми прибутків, а відтак і нарощувати та концентрувати капітал – наприклад, Приватбанк. У банках, що знаходяться під контролем іноземних інвестицій та є частиною глобальних структур, наприклад, Райффайзен банк аваль, фактором зростання власного капіталу є здебільшого зростання емісійного доходу та

статутного капіталу. Банки, що контролюються державою напряму (Укрексімбанк), мають дещо розширені можливості для концентрації капіталу та здатні поєднувати вищезгадані методи.

Угоди злиття і поглинання мають вагомий потенціал адаптації банківських структур до зростаючої конкуренції на внутрішньому та зовнішніх ринках. Для українських банків підвищення конкурентоспроможності на основі стратегії інтеграції й консолідації банківського капіталу є перспективним механізмом вирішення актуальних проблем поточної діяльності та забезпечення гідних конкурентних позицій на внутрішньому ринку, дозволяючи підвищити ефективність діяльності та досягти вищих показників рентабельності бізнесу. Конкурентоспроможність банківського сектора України може забезпечуватися оптимальним рівнем концентрації банків в умовах позитивної динаміки росту показників їх діяльності та реорганізації шляхом злиття і поглинання.

В умовах помірного рівня концентрації банківського сектора України за показниками доходності сьогодні ринок злиття і поглинання має істотні перспективи нарощення відповідних угод. Тому доцільним є дослідження можливостей участі середніх та малих банків в угодах злиття і поглинання та забезпечення на цій основі позитивного впливу на конкурентоспроможність банківського сектора України.

1. Павловська К. В. Аналіз динаміки показників концентрації на банківському ринку України як чинника інтенсивності конкурентної боротьби – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://intkonf.org/pavlovska-kv-analiz-dinamiki-pokaznikiv-kontsentratsiyi-na-bankivskomu-rinku-ukrayini-yak-chinnika-intensivnosti-konkurentnoyi-borotbi/>. 2. Остролуцький М. Концентрація банківського сектора: оцінювання та аналіз / М. Остролуцький, Т. Мельник. // Вісник НБУ. – 2012. – №5 – С.35–39. 3 Розвиток банківської системи України / за ред. д-ра економ. наук О. І. Барановського. Ін-т економіки та прогнозування НАН України. – К., 2008. – 581 с. 4. Капіталізація банків: методи оцінювання та напрямки підвищення [Текст]: монографія / В. В. Коваленко, К. Ф. Черкашина. – Суми: ДВНЗ “УЗБС НБУ”, 2010. – 153 с. 5. Національний банк України. Фінансові звіти комерційних банків у 2004 – 2012 рр. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bank.gov.ua.